

УДК 81-23

КІЛЬКІСНО-ОЦІННИЙ КОМПОНЕНТ У СЕМАНТИЦІ МОВНИХ ОДИНИЦЬ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Митяй Зоя Олегівна

к. філол. н., доцент

Мелітопольський державний
педагогічний університет імені

Богдана Хмельницького

м. Мелітополь, Україна

Анотація: Публікацію присвячено одній з актуальних проблем сучасної україністики – мовним засобам репрезентації емотивно-оцінних смислів у сучасній українській мові. Проаналізовано функційні можливості засобів вторинної номінації – фразеологізмів, відносно усталених репродуктивних комплексних мовних знаків ускладненої семантики, здатних виступати кваліфікаторами оцінного значення.

Ключові слова: семантика, категорія оцінки, емотивність, категорія кількості, фразеологічне значення, граматичне значення.

Проблеми лінгвістики емоцій активно розроблялися в працях таких лінгвістів, як А. Вежбицька, В.Г. Гак, Дж. Лакофф, Н.А. Красавський, В.В Леонтьєв, В.І. Шаховський, тощо. Однак залишається нерозв'язаною низка проблем.

Метою нашої розвідки є здійснення аналізу лінгвістичної складника поняття емоції та оцінки в сучасній українській мові, які ми розглянемо на прикладі фразеологізмів. Виразниками оцінки, зокрема її кількісних характеристик, а саме неповноти вияву ознаки, виступають образно-мотивовані фразеологізовані сполуки, які є переосмисленими словами-вимірниками. На граматичному рівні вони виконують предикатно-предикатну функцію. Синтаксичні параметри здебільшого є визначальними для фразеологізмів. Порівняно з усіма іншими семантичними групами фразеологізми займають найпериферійніше положення серед засобів, здатних виступати кваліфікаторами оцінного значення. Досить специфічний лінгвістичний спосіб

вираження аналізованого поняття дає значно повнішу картину функційних можливостей таких мовних одиниць.

Як і лексеми, фразеологізми становлять цілісні з номінативного погляду найменування, але є дещо складнішими утвореннями. Вони належать до вторинної, або опосередкованої, номінації, пов'язаної з реакцією людини на ті чи інші факти об'єктивного світу і ускладненої конотативним аспектом значення. У будь-якому випадку вторинної номінації, як зауважують автори монографії “Языковая номинация”, “...відношення найменування формується у взаємозв'язку чотирьох компонентів: дійсність – поняттєво-мовна форма її відображення – попереднє структурно-семантичне значення мовної форми (воно виступає в ролі ланки-посередника) – мовна форма в її вторинній функції найменування” [4, с. 80]. Суть вторинної номінації, пов'язаної з використанням переносного значення, полягає в тому, що сема неповноти вияву ознаки у складі означуваного слова набуває статусу другорядної, часто потенційної і супроводжується зміною семантичної структури слова. Системні шляхи формування переносного значення, які лежать в основі вторинного найменування, передають поняття неповноти вияву ознаки, дії, субстанції. Їх становлять образи малої величини, розміру, міри, місткості, частини, дози, шматка, часу, дрібних грошей. В основі вторинного найменування використовуються також асоціації, пов'язані з образами неінтенсивних природних явищ – малої кількості води, одиничних дрібних рослин та ін. Такий вид номінації був спеціально виділений і описаний у ряді досліджень оцінки кількості на початку 80-х років. Так, Л. Г. Акуленко розглядає його як особливий вид номінації, при якому оцінка неозначеної кількості виражається через людину і її реакцію, нерідко досить емоційну. Але мовна техніка тут різна: оцінювана кількість не визначається безпосередньо, а імплікується як причина відповідної реакції [1, с. 12]. Фразеологізми, що входять до цієї зони, відображають суб'єктивне ставлення мовця до факту дійсності. Воно передається через позитивну або негативну реакцію людини на неповноту вираження ознаки своїми діями, станом, емоціями, напр.: *не хто зна скільки, старій жабі по коліна, як вогню вхопити тощо*.

Мовні засоби, утворені в процесі вторинної та опосередкованої номінації, неоднорідні за своїм складом, досить різноманітні. Одні з них при переносному значенні зберігають незалежну спрямованість змісту на дійсність, де значення неповноти ознаки, дії,

субстанції є основним, провідним. У всіх випадках значення фразеологізмів може витлумачуватися як “незначна кількість”, “слабкий вияв ознаки”. Експресивність у них виражена дуже слабо, відношення особи до повідомлюваного відсувається на другий план і в такий спосіб створюється враження об’єктивної оцінки. Напр.: *ціна копійка* – для позначення дуже малої кількості грошей, *по хвилині* – через малий відрізок часу. В інших домінуюча сема поєднується з різними диференційними семантичними структурами значення. Напр.: фразеологізм *на горобиний (заячий) скік* вживається і на позначення кількісної характеристики будь-чого (входить до ряду, що називає малих тварин, частини їх тіла та дії); має певний вимір у просторі – *землі на горобиний скік* (входить до ряду, що вказує на незначну міру); або в часі (передає невеликий відрізок часу) – *ночі додалося на заячий скік*. Периферійний шар охоплює перехідні явища в зонах перетину з іншими полями – якісності, параметричності, темпоральності.

При вивченні таких одиниць використано і другий принцип – номінативний, який визначає шляхи номінативної системи мови, способи мотивації фразеологізмів, який заснований на яскравій образності основної частини фразеологізмів, про які вже йшлося вище. Фразеологічна номінація покликана образно, експресивно, а також оцінно репрезентувати позамовну реальність, використовуючи для цього відносно усталені репродуктивні комплексні мовні знаки ускладненої семантики з частковим або повним переосмисленням компонентного складу. У фразеологізмів наявний полізнаковий тип номінації, зумовлений їхніми категорійними характеристиками – окремим оформленням та опосередковано-номінативним характером фразеологічної семантики (В. І. Крепель) [3, с. 14].

У фразеології значення неповноти ознаки виражають стійкі звороти, різноманітні за своєю граматичною структурою. Вони становлять п’ять основних типів:

1. Прийменниково-іменникові конструкції: *на мізинець, за півціни, на волосок, на копійку, з наперсток, на півпальця, на цурки та ін.*
2. Фразеологічні одиниці, співвідносні з словосполученнями різного типу: *з горобину душу, палицею кинути, цідити слова, мізерна душиця, обмовлятися кількома словами тощо.*
3. Фразеологізми, співвідносні зі сполученнями слів: *крапля по краплі, крок за кроком, слово за словом, час від часу і под.*

4. Фразеологізми, співвідносні з реченням, але такі, що виступають як номінативні одиниці, що називають певні явища дійсності: займається на світ, і котові на сльози нема, півень убрид переходить, ледве голову підводити та ін.

5. Фразеологізми, організовані за моделлю підрядної частини складнопідрядного речення: як кіт наплакав, як черепаха, як вогню вхопити, як шилом юшки вхопити, як слимак тощо.

У семантичній структурі фразеологізмів із вказівкою на неповноту вияву ознаки виділяються значення, що їх об'єднують. Одним із таких значень є категорійне, яке системно об'єднує фразеологізми в семантико-граматичному відношенні, виявляючи відповідність повнозначним частинам мови, хоч структурні особливості не мають вирішального значення у визначенні еквівалентності фразеологізмів лексико-граматичним класам слів. Категорійне значення є складником фразеологічного значення. Найбільш узагальнене значення – предметності, якості дії, ознаки – притаманне дієслівним, іменним, прислівниковим розрядам фразеологізмів, оскільки їхнє значення не може виявлятися окремо і незалежно від граматичних властивостей. Категорійне значення є граматичним, бо воно властиве фразеологізмам, семантично не пов'язаним між собою, що не мають спільного елемента (напр.: на пальцях можна порахувати – дуже мало кого- або чого-небудь; палицею кинути – вказує на незначну відстань; пополоскати в роті – випити незначну кількість чого-небудь), але воно невіддільне від поняттєвого змісту фразеологізму.

Не в усіх фразеологічних одиницях легко вичленується граматичний опорний компонент, який чітко вказує на їхнє категорійне значення, що пов'язано з його структурною організацією. Категорійне значення таких фразеологізмів визначається опосередковано, через слова-синоніми. Наприклад, фразеологізми як кіт наплакав, з комарів носок, з горобину душу та ін. синонімічні слову мало, як і більшість компонентів фразеологічного мікрополя, отже, співвідносні в семантико-граматичному плані з прислівником. Прислівник же за своєю природою належить до класу предикатних знаків, які спеціалізуються на вираженні ознак.

Центральну групу серед них становлять фразеологізовані сполуки, які ще не зазнали повної фразеологізації. Це передовсім фразеологізми мало хто, мало що, які інколи можуть вказувати на недостатню кількість осіб або предметів. Мало хто – виражає

значення “майже ніхто, нечисленні, лише окремі особи”. Проте, поєднуючись з дієсловами різних семантичних груп, вони можуть вказувати на можливості, наміри, стосунки людей, ставлення до того чи іншого об’єкта в збільшеному вигляді, напр.: Він боявся лазарета як пекла, бо з того лазарета мало хто вертався до казарм (І. Нечуй-Левицький); У цих випадках мало хто використано в значенні багато людей не поверталось, багато не любило.

На завершення дії, але не повністю, не до кінця, що оцінюється по-різному, вказує фразеологізм мало (що) не: Гнутися мало що не до землі, опалювати мало що не все село. Неповна репрезентація однорідних явищ на площині або в часі мотивує значення сполук мало де, мало коли, мало на яких. Стійка сполука мало де передає значення “у небагатьох місцях, рідко” (Удовина хата край села... з маленькими більмуватими віконечками - стара й ветха. Таких уже мало де й є (А. Головка); мало коли – “іноді, зрідка, не часто” (- А ти на музики не ходиш ? –Мало коли (Леся Українка); мало який – “лише деякий, окремий, нечисленний”: Мало на яких (листах) була визначена дата, але Настя знала добре, коли був написаний кожний з тих листів (Леся Українка).

До центру фразеологічних одиниць входять також фразеологізми, які поєднують два семантико-граматичних класи слів: іменник міра та прикметник або займенник, пор.: в деякій мірі; у тій чи іншій (якійсь, певній, деякій) мірі; до певної (деякої, якоїсь) міри. Вони означають “частково”, “трохи”: Ну, ви, прапорщику, теж, до певної міри, військова людина (А. Головка); Таких “ лічних дел “ по службі від нього не вимагалось, але він запровадив їх від себе, гордився ними, записував туди все, що йому було відомо про тих людей, яких він в тій чи іншій мірі вважав підозрілими (А. Головка).

Названі фразеологізми безпосередньо відображають ознаки, явища, події, факти позамовної дійсності. У випадках прямої номінації образність і експресивність фразеологічних засобів майже відсутня. На відміну від засобів вторинної номінації, їх використання можливе в офіційно-діловому та науковому стилях.

Навколо цієї центральної групи концентруються фразеологічні звороти, утворені в процесі вторинної або опосередкованої номінації шляхом метафоризації та ті, які охоплюють усі основні сфери життя людини. Стрижневий компонент основної групи, слово мало, синонімізується з усіма фразеологічними одиницями вказаної мікросистеми і одночасно виступає її домінантою. Фразеологічні засоби з

номінативного погляду поділяються на велику кількість рядів, в основі кожного з яких лежить мовний образ. Члени ряду вступають між собою в синонімічні відношення. Одні з них відрізняються тільки відтінками значення, інші сполучуваністю, деякі поєднуються тільки з окремими семами. В одному ряду можуть бути представлені як близькі, так і віддалені від центру елементи, оскільки кожен з таких рядів відображає не ступінь віддаленості від центру, а напрямок мотивування мовних знаків.

Отже, фразеологізми становлять клас переосмислених слів-вимірників. На граматичному рівні вони виконують предикатно-предикатну функцію. Крім польового структурування, нами застосовано ще один принцип систематизації компонентів – номінативний, який визначає відкриті шляхи їхнього формування.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Акуленко Л.Г., Клименко Н.Л. О выражении категории количества в языке. – Структурная и математическая лингвистика. – К., 1975, вып. 3. – С. 11-17.
2. Вольф Е.М. Интенсивность эмоции. Аффекты. Интенсификация и деинтенсификация // Функциональная семантика оценки. – М.: КомКнига, 2006. – С. 237-245.
3. Крепель В.И. Взаимодействие языковых и неязыковых факторов в процессе фразеологической номинации / Автореф. дис. ...канд. филол. наук: 10.02.04 / КГПИИЯ. – К., 1986. – 24 с.
4. Языковая номинация: Виды наименований. – М.: Наука, 1976. – 349 с.